

Səfəvi dövlətinin Türklüyü

Səfəvi dövlətinin «milli bir İran dövləti» olduğunu irəli sürənlər, buna digər bir dəlil olaraq, Səfəvi dövlətinin, İranı Sasanilər çağındakı hüduqlarına çatdırmış olduğunu da qeyd etmişdirlər. Ancaq hüduqlar heç bir zaman bir dövlətin milli dövlət sayılması üçün bir dəlil təşkil etmər. Çünki bunlar hər zaman dəyişə bilər. Qaldı ki, İran Səlcuqluları ilə Elxanlı dövlətinin hüduqları Səfəvilərindən çox fərqli deyildir.

Səfəvi dövlətini quran və onu ayaqda tutan ünsürə gəlincə, bu ünsürü Anadolu Türklərinin meydana gətirdiyi yuxarıda söylənmişdi. Bu ünsür, Ağqoyunlu ulusundan olmadığı kimi, onun Qaraqoyunlular ilə də heç bir münasibəti yoxdur. Bu ünsür, aşağıda təfəsilatlı olaraq anladılacağı üzrə, Anadolunun Orta və Güney bölgəsinə mənsub yeni bir Türk topluluğudur. Yenə yuxarıda işarət edildiyi kimi, dövlətin ilk çağlarındakı, qızılbaşlıq adını verə biləcəyimiz Şiəlik bu ünsürün inanclarını ifadə etməkdədir.

Səfəvi dövləti ilə ilgili olaraq ələ alınmış ayrıca və əsaslı bir biçimdə işlənməmiş məsələlərdən biri də bu dövlətin hərbi və mülki təşkilatıdır. Mərhum Minorskinin Təzkirətül-mülukun nəşri və İngiliscə tərcüməsi dolayısı ilə adı keçən mövzu üzərindəki dəyərli çalışması, belə bir hökm verməməyə mane deyildir. Bu dövlətin təşkilatı əsas etibarıyla Ağqoyunlu dövlətininkinə söykənməklə yanaşı, onda Cağataylardan alınmış bir çox müəssisələr də görülür. Məsələn, on iki heyvanlı Türk təqvimi, xassə hərbi qurumu, yəni qorucular (qorçı), onbaşı, yüzbaşı, miñ(bin)başı və bunlara bənzəyən bir çox təbir və deyimlər ki, biz bunları Ağqoyunlularda görə bilmirik. Səfəvilərin bunları Cağataylardan aldılarında şübhə yoxdur. Bir də bunlara Cağatay ədəbiyyatının Səfəvilər arasında məşhur olduğu əlavə edilərsə, Səfəvi dövlətinə bir çox baxımdan Elxanlı İmperiyasının yenidən dirilişi gözü ilə baxmaq heç də qeyri-dəqiq bir görüş sayılmaz. Bilindiyi kimi İran Səlcuqluları (hətta Anadolu Səlcuqluları) divanından çıxmış heç bir Türkcə vəsiqəyə sahib deyilik. Qaraqoyunlular üçün də eyni sözü söyləyə bilərik. Ağqoyunlu bəylərindən bir neçəsinin Türkiyəyə Türkcə məktublar göndərdikləri bilinir. Səfəvilərə gəlincə, hələ Şah İsmayıldan başlayaraq bu dövlətin divanında elə də çox olmamaqla yanaşı, Türkcə məktublar da yazılmaqda idi. Buna qarşıqlıq, Türkiyə arxivlərində Türküstandakı Özbək xanları tərəfindən yollanmış Türkcə bir məktuba deyəsən rast gəlinməmişdir.

Səfəvilərin İranı Türk ünsürünün daha öncəki çağlara nəzərən ən çox bolluq təşkil etdiyi bir ölkə halına gəlmiş bulunurdu. Bunun səbəbi, Səfəvi dövlətinin quruluşu ilə bağlı olaraq Türkiyədən vəqə olan topalar halındakı davamlı köçlərdir. Bu köçlər bir yüzildən çox sürmüşdür. Hətta 18-ci yüzilin başlarında belə bu ölkəyə köçlər edildiyinə dair əlimizdə bəzi dəlillər var. Daha öncə başqa yerlərdə yazdığımız kimi, Anadoludan İrana 14-cü yüzildən bəri, siyasi fəaliyyətlərlə ilgili olaraq, köç hərəkətləri edilməkdə idi. Hətta 19-cu yüzildə İrandakı Türk oymaqlarından bir çoxları Anadoludan (Rum) gəldiklərini unutmamışdılar. Bu köçlərin ilki Monqolların Diyarbəkir valisi Oyrat Əli Padşahın 1336-da Elxanlı hökmdarı Arpaqaunun (qısaca Arpa Xan) üzərinə yürüməsi ilə başlamışdır. Əli Padşahın Arpaqaunu yenərək iqtidarı əlinə alması üzrə, Güneydoğu Anadolu ilə bir qisim Doğu Anadolu yörələrindən çoxlu sayda bir Monqol və Türk topluluğu İrana getdi. Bunu eyni ildə Monqolların Anadolu ümumi valisi Cəlayir Şeyx Həsən idarəsindəki Orta Anadoludan gələn digər bir Monqol-Türk topluluğu davam etdi. Çobanlı Şeyx Həsən ilə Yalançı Dəmirdaşın (Temürtaş) yenə daha çox Orta Anadoludan İrana gətirdikləri topluluq isə ilk ikisindən daha çoxsaylı idi. İrana 15-ci yüzildə Qaraqoyunluların və Ağqoyunluların köç etdiklərini bilirik. Bunlar yalnız Doğu Anadolu ilə Güneydoğu Anadoluda yaşayan Türk oymaqlarının çox mühüm bir qismini aparmaqla qalmadılar, Orta Anadoludakı Türk oymaqlarından bəzilərinin də İrana köç etmələrində əməl oldular. Məsələn, Qaraqoyunlular Maraş – Elbistan bölgəsindəki Ağacərilərdən bir qolu İrana apardılar ki, bu qol orada varlığını günümüzdə qədər sürdürmüşdür. Ancaq, aşağıda verilən

bilgilərdən anlaşılacağı üzrə, Səfəvi dövlətinin qurulması ilə baş verən köçlər digərləri ilə tutuşdurula bilməyəcək dərəcədə davamlı olmuşdur. Hətta Səfəvi dövləti, qurulduqdan sonra da, uzun bir sürə — özəlliklə insan gücü baxımından — Anadoludan bəslənmişdir. Beləcə bir-birinin amansız yağısı olan Osmanlılar ilə Səfəvilər bir yüzilədək bu ölkədən ortaqlaşa faydalanmışlar.

Səfəvilər çağında İrandakı Türk topluluğu “Türk” adıyla Fars və digər ünsürlərdən ayrılırdı. Əsərlərdə “Türk”ün qarşılığı olaraq, əskidən olduğu kimi, “Tacik” (cəmi: Tacikan, Tacikiyyə) sözü keçir. Ancaq Türklər bunun yerinə öz sözləri olan “Tat” sözünü qullanmışlar. Taciklər, əskidən olduğu kimi, dövlətin mülki təşkilatını əllərində tuturdular. Ancaq 16-cı yüzildə, Səlcuqlu çağında olduğu kimi, dövlətin idarəsində nüfuz və gücə çox da sahib deyildilər. Dövlətin idarəsində söz sahibi Türklər (Ətrâk) idi. Onlar, bəzi misalları irəlidə görülcəyi kimi, Taciklərin maliyyə məsələlərindən başqa işlər ilə məşğul olmalarını istəmirdilər. Türklər dövlətin taleyinə hakim olmaqdan başqa güclü bir milli mədəniyyətə də sahib idilər. Zəngin sözlü ədəbiyyatları yanında yazılı (özəlliklə mənzum) ədəbiyyatları vardı. Bununla bağlı olaraq Sam Mirzə və Sadıq bəy Avşar kimi təzkiyəçilər, şeir yazan Türk bəylərinə xüsusi bölümlər ayırmışlar. Şəxsən Səfəvi sarayında Çukurova Türklərinin varsağıları dinlənilir ikən Füzuli və Əlişir Nəvai kimi Türk ədəbiyyatının iki böyük ustadının divanları da oxunurdu. Dövlət mərkəzinin İsfahana köçürülməsi, güman edilənin əksinə, bu xüsusda heç bir geriləmə meydana gətirmədi. Türkcə sarayın rəsmi dili olaraq orada da Şah Abbas və ardıcılıarı çağında hakimiyyətini qoruduğu kimi, bu şəhərdə Türkcə şeirlər yazan bir çox şair də yetişdi. Çünki Türkcə yalnız əmirlərin dili deyil, xanədanın da ana dili idi. Şah İsmayılın Farscadan çox Türkcə şeirlər yazması və Əlişir Nəvainin əsərlərinə düşkünlüyü ana dilinin Türkcə olmasından irəli gəlirdi. Osmanlılar ilə Səfəvilərin bir-birlərinə qarşı yağılıq və nifrətinə baxmayaraq, iki ölkə Türkləri arasında mədəni əlaqələrin davam etməsi çox diqqətə layiqdir. Bu xüsusda ən mühüm amil şübhəsiz Anadoludakı Qızılbaş Türklər idi. Hərhalda bunlar sayəsində 17-ci yüzilin başlarında aşılqlar tərəfindən söylənməyə başlanan Koroğlu Dastanı, İran Türkləri arasında da yayılmış və onların da milli dastanları olmuşdur. İran Türklərinin eyni zamanda Dədə Qorqud Dastanlarını da bilib sevdikləri anlaşılır. Koroğlu Dastanı, İran Türkləri vasitəsilə Xəzər ötəsi Türkmənləri tərəfindən də tanınmış və onların da milli dastanları özəlliyini qazanmışdır. Bu şəkildə Koroğlu Dastanı, Dədə Qorqud Dastanları kimi, Ceyhundan (Amudərya) Dunaya qədər bütün Günbatı Türklərinin, yəni Oğuz və ya Türkmənlərin törəmələrinin ortaq milli dastanları halına gəlmişdir. Bunun kimi Kərəm ilə Əsli, Aşıq Qərib, Arzu ilə Qənbər və digər (çoxu İranda yaranmışdır) xalq romanları da Türkiyə, İran və Türkmənistanda günümüzdə qədər zövqlə dinlənilməkdə və oxunmaqdadır. Bu xülasə ilə izaha çalışdığımız mövzu Səfəvi dövlətinin istər söykəndiyi zümrə, istərsə də dövlət təşkilatı və mədəni baxımlardan özündən öncə eyni ölkədəki Türk dövlətlərindən fərqsiz olduğu və hətta bəlkə onların bəzilərindən daha artıq Türklük özəlliklərini daşıdığıdır.

Faruk Sümer — «Səfəvi Dövlətinin Kuruluşu və Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü»